

Posudek magisterské diplomové práce Markéty Vávrové „GULAG jako životní zkušenost. Sovětský represivní systém 30. – 50. let 20. století ve vyprávěních a memoárové literatuře“, Praha 2010, FHS UK

Problematika sovětských táborů GULAG nepatří ani v českém prostředí k nezmapovaným stránkám minulosti. Vedle překladů zahraniční literatury se tomuto represivnímu systému a osudu československých občanů v nich věnoval ve své publikační, ale i osvětové činnosti zejména Vladimír Bystrov, ale také Milada Polišenská. Český čtenář se v posledních letech může seznamovat i s vydanými vzpomínkami či pamětními táboremých vězňů, aktivitu v jejich zachycování vyvíjejí i různá občanská sdružení či veřejné instituce (Ústav pro studium totalitních režimů). Na prožitek či zkušenost internace, resp. na vzpomínání na ně zaměřila svou diplomovou práci i Markéta Vávrová. Jako hlavní pramen jí přitom sloužily autobiografické texty vězňů a vězenkyň různého charakteru a žánru, od povídek až po ústní narace. Autorka se však neomezila jenom na již zpřístupněná vyprávění, nýbrž sama provedla tři rozhovory s pamětníky. Nejen že tak v praxi užila metody a postupy orální historie, ale mohla konfrontovat výpovědní hodnotu vyprávění, resp. pramenů mluvených na jedné a psaných na druhé straně.

Ačkoliv Vávrová využívá primární prameny průběžně v celé práci, založena je na nich především kapitola 9 (Gulag jako životní zkušenost) a zčásti 8; metodologickým aspektům jejich využívání je pak zasvěcena kapitola 2, kapitola 4 se zabývá teoretickými aspekty paměti při studiu minulosti.

V kapitolách 5 – 6 je na základě sekundární literatury, především knihy A. Applebaum, představen systém sovětských pracovních táborů a vysvětleny důležité pojmy (politické a kriminální vězni, NKVD, OGPU, přičemž posledně jmenovaná zkratka se – bez výkladu – objevuje již v předcházejícím textu na s. 39). Ne zcela ústrojně, mezi oddíl charakterizující prameny a kapitolu o paměti je zařazena krátká faktografická kapitola 3 pojednávající o československých občanech vězněných či jinak pronásledovaných v SSSR. Důležitou část práce tvoří přepisy tří autorkou pořizovaných rozhovorů stejně tak jako deníkové zápisky dalšího pamětníka. Obrazový doprovod, získaný většinou z internetu, plní pouze doplňkovou, ilustrativní úlohu.

Vávrová kombinuje analýzu psaných vzpomínkových textů s orální historií. Ta může být nejen metodou, ale i technikou vzniku či pořízení pramene (záznamu rozhovoru), čímž se vzdáleně blíží určitým způsobům získávání dat v sociologii či antropologii. Podobně jako v těchto disciplínách i v orální historii je důležitá průběžná sebereflexe badatele, ale i kritický pohled na celkový kontext takto zaznamenávaného vzpomínání (získávání kontaktů na narátory, jejich přesvědčování k poskytnutí rozhovoru, legitimizace tazatele, následná prezentace rozhovorů jako „očitého svědectví“,

role pamětníků coby „profesionálních narátorů“ či „jediného svědka“). Tyto aspekty si Vávrová přinejmenším v úvodních teoretických kapitolách uvědomuje – s ohledem na stále ještě ne ideální přístup do (postsovětských, resp. ruských) archivů jsou memoárové texty mnohdy hlavním zdrojem informací o fungování sovětského represivního systému a o pracovních táborech; jejich oficiální dobové ospravedlnění coby nástroje trestu a zároveň převýchovy, stejně jako úlohu v rozvoji hospodářství nahlíží její tyto vzpomínky samozřejmě z perspektivy, jež se radikálně liší od státní propagandy a jiných institucionálních pramenů (jednak v rovině politicko-ideologické, jednak v ohledu institucionálně aktérském – instituce se bude prezentovat vždy jinak než její „objekt“). Rovněž vztah tazatele a narátora je diplomové práci tematizován – autorce umožnila lepší přístup k pamětníkům její akademická pozice (v protikladu např. k pozici novinářské); „vědeckost“ a „objektivita“ se však pro narátory v její osobě pojí s rolí „uchovatelky paměti“ a do jisté míry i jakéhosi „poselství“. Genderový aspekt konstituování paměti je naproti tomu v práci zmíněn jen okrajově.

Orální historii však můžeme chápat nejen jako metodu, ale také jako alternativní metodologii, která zpochybňuje dosavadní historické kánony a způsob jejich ustavování. V tomto ohledu kopíruje Vávrové text ne zcela vyhraněný a poněkud rozpačitý postoj dosavadního českého orálněhistorického bádání – vyprávění většinou nejsou pojímána jako reprezentace svébytných individuálních a skupinových „historií“, jinými slovy nejsou analyzovány sdílené představy o sociální realitě, odchylovající se od ideologizovaných vzorců (např. pro 30.-50. léta 20. století představa o v zásadě spravedlivém či o spravedlnost a emancipaci nejnižších tříd usilujícím společenském řádu, jehož úspěchu je třeba leccos obětovat, či pro léta 70.-80. představa „malého soukromého světa“ coby zdroji sociální jistoty a identity). Vyprávění v nejlepším případě poskytují informace o každodenní realitě obyčejných aktérů či – v případě narátorů politicky či společensky aktivních – o zákulisí jejich rozhodování v institucionálních pozicích (autorka tak na s. 14 odkazuje např. na van Dülmenovo „zachycení detailů celku“ či na Vaňkovo „doplnění obrazu velkých dějin“, aniž by se tázala, jak tento celek či velké dějiny vznikají). Polarizace „historických faktů“ či „objektivních společenských podmínek“ na jedné a jejich subjektivního vnímání či prožívání na druhé straně proniká i do posuzované práce, na s. 30 tak čteme, že psané příběhy jsou „podrobnější, zachází do větších detailů, odbočují k historickým faktům“, aniž by autorka rozlišila, co a proč považuje za historický fakt (a zda jím může být například i emoce, dojem, pocit či hodnocení vyprávěcího). Vedle perspektivity historického poznání práce obchází (spíše než aby analyzovala) časovou, kontextuální a hodnotovou podmíněnost jednání, motivací (tedy minulé „skutečnosti“) a také vzpomínání aktérů – na s. 31 tak Vávrová totalizuje jakýsi „dnešní pohled“ (který je podle ní zjevně jediný možný a sdílejí ho nutně všichni), z něhož se víra ve správnost „konání strany, Stalina a politiku Sovětského svazu“ jeví jako nesmyslná a utopistická. Dále píše, že tato víra má – podle všeho až v momentu vzpomínání či vyprávění – ospravedlňující funkci, nicméně ani ve vyprávěné době samé nebyla podle pamětníků nepochybná a autentická, ale sloužila spíše jako život ulehčující strategie. Je to dáno samozřejmě tím,

že se autorka i valná část jí užívané literatury zaměřují na oběti či „objekty“ represivního či disciplinačního systému. Postuluje se tím ovšem jistá dichotomie obětí a pachatelů, byť je známo, že tresty a perzekuce se (nejen) v Sovětském svazu obracely i proti dřívějším reprezentantům moci (a přestože text cituje autory jako Browninga a Arendtovou, píšící o „banalitě“ a nedémoničnosti zla, např. s. 57). Navíc přesvědčení o spravedlivosti společenského systému nemusí být nutně podmíněno držením moci v jeho rámci.

Pokud mohu soudit, dnešní česká orální historie příliš nepracuje s konceptem (kolektivní) paměti, který do domácího bádání přišel před několika lety z francouzského a anglosaského bádání. Tam bylo studium paměti spojeno hlavně s místy, prostředky a způsoby společenského/veřejného komemorování (*lieux de mémoire*). Odtud zřejmě pramení autorčin postřeh, že „kolektivní paměť je dnes více historií míst než historií jednotlivců“ (s. 25), který však neplatí obecně, ale právě pro české prostředí. V textech se kolektivní paměť může ustavovat stejně tak okolo symbolických míst/center nejen v geografickém slova smyslu, jako okolo emblematických událostí či období (válka, mocenské změny, v českém případě 1918, 1948, 1968 či „odsun“, „normalizace“ apod.).

Předložená práce ozřejmuje interpretační možnosti a meze orálněhistorického přístupu. Ze zkoumaných memoárových textů například vyplývá, že vězni často spojovali svůj současný úděl i budoucnost s osobou J. V. Stalina, ať už v něm viděli hlavní příčinu a viníka perzekucí, nebo spravedlivého, ale informačně izolovaného vůdce (tuto ambivalenci zřetelně dokládá citát Adamovy-Sliozberg, s. 66-67, dále srov. s. 78). Může to svědčit o všepřonikajícím kultu jeho osobnosti v době samé, nicméně se toto časté individuální přesvědčení velmi blíží pozdějším vědeckým i „populárním“ výkladům vývoje sovětské společnosti (která jako by stála a padala s jednou osobou, jako by nebylo možné nalézt jiné legitimizační příběhy tohoto vývoje). Ukazuje se – a Vávrová to ve své práci rovněž zmiňuje –, že oficiálně traktovaná historie je v různé podobě součástí soukromého vzpomínání, negativně či pozitivně do něj vstupuje, dává mu (chronologický) rámec, či mu propůjčuje slovník. Vzpomínky nebo interview představují také svým způsobem ego-dokumenty a nastolují otázku po reprezentativitě, tedy po vztahu individuálních svědectví k obecným výpovědím o minulosti, a po důkazu (angl. „evidence“). Zejména v kapitole 8 autorka často zobecňuje či typizuje individuální zkušenost; konkrétní příklad poskytuje její tvrzení o tom, že NKVD cíleně zatýkala během vánočních svátku či před nimi, „doložené“ v textu toliko nekategorickým citátem Tamary Mrázové (s. 79, „že asi aby to mělo větší důraz, aby ty svátky strávily v tý věznici“).

Jednu z klíčových kapitol své práce (9) strukturuje autorka pomocí pěti kategorií, které z různých perspektiv zachycují existenci jednotlivce v pracovním táboře, resp. její reflexi, které nicméně nejsou zcela souřadné („čas“ versus „strategie přežití“ versus „sebevražda“), nevycházejí z žádného konceptu a jejich základem byla pouze „tematická“ frekvence v samotných autobiografických textech (na s. 77 autorka přiznává, že „tematické okruhy vyvstávaly pozvolna samy“). Analyzován tak není způsob vzpomínání, ale spíše témata vnímání sebe sama v extrémním sociálním poli pracovního tábora. Přesto

tato témata vycházejí z pramenů Vávrové, jejichž role není v kapitole čistě ilustrativní (jak by dávalo tušit vyjádření na s. 77).

Přínos diplomové práce Markéty Vávrové lze spatřovat nejen v příspěvku k diskuzi o vztahu totalitní společnosti a jednotlivce v ní (explicitně s. 95), ale v konfrontaci psaných a ústních autobiografických, resp. vzpomínkových pramenů pro studium nejnovějších dějin (s. 30, 94). Obě skupiny jsou nicméně hodnoceny prizmatem „psané“, událostně-faktografické historie – k „historickým faktům“ tak „odbočují“ a na detaily bohatší jsou psané příběhy, zatímco v ústních vyprávěních je patrné fungování paměti, resp. její selektivita (již lze posuzovat opět pouze ve vztahu k jakési předpokládané totalitě historické skutečnosti nebo aspoň prožitku). Orální narace, v nichž dominuje vypravěč v 1. osobě sg., bych nicméně ani v přeneseném smyslu necharakterizoval jako „egoistické“. Málo se Vávrová po mém soudu zabývala „fikčností“ především psaných pramenů. Zatímco klasické vzpomínky a memoáry si již z titulu žánru nárokují jistou míru objektivitu, povídky, zahrnuté rovněž mezi autorčiny zdroje, se sice na autorskou zkušenost mohou odvolávat, přesto je otázkou, zda jejich zadání či „rámec“ nejsou v zásadě fikční (byť se právě u beletrie zobrazující táborový život tuto fikčnost čtenář zdráhá připustit, podle motto „takto otřesné poměry a události nemohou být ‚vymyšleny‘“).

Rozumíme-li však fikci obecně jakoukoliv konstruovanost, jsou všechny typy analyzovaných textů souměřitelné, byť ne totožné ve své vypovídací schopnosti.

Předložená práce je psaná čitelně, kultivovaným jazykem, téměř ji nenarušují pravopisné chyby (s výjimkou chybného „mně“ na s. 86), nečetné jsou tvaroslovné a syntaktické nedostatky typu špatného pádu či vazby, resp. nepřesná vyjádření (s. 19, 29, 43, nedokončená věta na s. 44, s. 55, 74). Co do terminologie, užívá autorka (bez toho, aby volbu ozřejmila) ne příliš zaužívaný termín „totalitární“ společnost (byť se ve věnování na s. 3 objevuje běžnější termín „totalitní“). Místo hovorového výrazu „východní Německo“ (s. 48) bych se přimlouval za standardní NDR. Pelagra není pouze táborový název pro onemocnění z hladu, ale i choroba, vznikající nedostatkem vitamínu B3 (s. 29); výraz z francouzštiny pro dlouhé trvání se správně píše „longue durée“ (a nikoliv jako na s. 25).

Diplomovou práci Markéty Vávrové oceňuji pro její snahu užít při analýze individuálního zakoušení sovětského represivního systému metodu orální historie a kombinovat tento zdroj s písemnými prameny. Pokus o zasazení lidské existence v sovětských táborech do teoretického rámce disciplinární společnosti či mezní sociální situace (Foucault, Arendtová, Bauman), jak ho slibovala zejména 7. kapitola, oproti tomu v závěrečné interpretaci přišel zkrátka. Přes uvedené výhrady a vědom si toho, že zejména při charakteristice sovětské společnosti 20.-50. let 20. století mohla autorka využít širšího spektra odborné literatury (kterážto výtku ovšem padá i na hlavu vedoucího práce), hodnotím magisterskou diplomovou práci Markéty Vávrové jako **velmi dobrou (2)**.

Praha, 6. června 2010